

УДК 811.161.1'243

**ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ НАВИЧОК
СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ –
КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ**

Ройтберг Н.В., канд. філол. наук (Донецьк)

У статті розглянуто головні проблеми формування лексичних навичок студентів-іноземців та пропонуються засоби їх вирішення. Автор підкреслює важливість та доцільність використання когнітивного підходу в навчанні лексики.

Ключові слова: когнітивна семантика, когнітивний підхід, лексика.

Ройтберг Н.В. Формирование лексических навыков студентов-иностранцев – когнитивный аспект. В статье рассматриваются главные проблемы формирования лексических навыков студентов-иностранцев

и предлагаются способы их решения. Автор подчеркивает значимость и целесообразность использования когнитивного подхода при обучении лексике.

Ключевые слова: когнитивная семантика, когнитивный подход, лексика.

Roytberg N.V. The Foreign Students' Vocabulary Formation in a Cognitive aspect. The article examines the main issues of the foreign students' vocabulary formation. The ways of solving the abovementioned problems are proposed. The author emphasizes the importance of a cognitive approach in learning vocabulary.

Key words: cognitive approach, cognitive semantics, vocabulary.

Останнім часом когнітивний аспект набуває все більшої популярності в різних галузях науки, демонструючи здійснення “антропоцентричної революції”: діячі різних наукових сфер розглядають, перш за все, питання особливостей взаємодії людини з матеріалом, явищем, механізмом або системою, що досліджується; специфіка мислення людини, мотивація її поведінки, особливості формування світосприйняття тощо стоять у центрі багатьох науково-практичних розробок. Так, у філологічній науці, починаючи з 60-х років минулого сторіччя, було розпочато впровадження (успішне – як свідчить час) так званої когнітивної лінгвістики на противагу генеративній граматиці Н. Хомського та мовній прагматиці. Головне, що відрізняє філологів-когнітивістів від прихильників “традиційної” філології, – зосередження уваги на змістовому (“внутрішньому”), а не на формальному (“зовнішньому”) параметрі мови; розгляд мовних явищ переважно з позиції їхнього функціонування, реалізації у мовленнєвому контексті. Це, окрім іншого, відображено у формуванні когнітивної семантики (далі – КС): “оскільки виникнення когнітивної лінгвістики почасти було реакцією на нехтування семантикою у лінгвістичних теоріях, що володарювали у 1970-х роках, семантика стала відігравати значну роль у дослідженнях з когнітивної лінгвістики та визнається провідною силою у використанні мови” [7: 199]. Актуальним питанням КС присвячені праці Н.Ф. Олефіренко [1], А.Н. Баранова і Д.О. Добровольського [2], С.В. Кисельової [7], О.Н. Селіверстової [11], Н.Д. Туралієвої [15], Л.Г. Федюченко [16], Л.О. Чернейко [18] та ін. Розгляду головних принципів КС та функціонально-сміслового аналізу основних компонентів

її термінологічної бази приділено значну увагу в навчальних посібниках В.А. Маслової [9] і Т.Г. Скребцової [13].

У вище перерахованих дослідженнях головним чином йдеться про особливості та параметри функціонування лексико-граматичного матеріалу в контексті когнітивно спрямованого аналізу: сформульовано основні закони КС та визначено специфіку її методів; детально розглянуто структуру та алгоритми функціонування таких базових термінів КС, як: “фрейм”, “скрипт”, “гештальт”, “концепт” тощо; презентовано теоретико-прикладний матеріал щодо розробки й аналізу головних теорій та конструктивів КС – “концептуальна метафора”, “теорія прототипів” та ін. Однак існує дуже небагато праць щодо практичного використання принципів КС у лінгвометодичній сфері, а саме – у навчанні іноземних студентів російської лексики на основі когнітивного підходу.

Уважаємо, що саме запровадження когнітивно орієнтованих методів семантики у практику викладання іноземної мови, зокрема, у навчання лексики, є потужним каталізатором успішної мовної адаптації та оволодіння мовою, оскільки механізм створення “вторинної мовної особистості” (І.І. Халеева) спирається головним чином на з’ясування “плану змісту”, оволодіння “вербально-семантичним кодом” [4: 46]: студент-іноземець накопичує не лише слова як знаки (вербально-семіотична інформація), він накопичує знання про іншу, іноземну лінгвосоціосферу, дані про картину світу, притаманну її представникам, – тобто те, що стоїть за словом (емпірико-сміслові знання). Отже, формування лексичних навичок (збагачення лексикону, активне та коректне використання слів, розуміння іншомовного спілкування тощо), насамперед, повинно спиратися на свідоме та активне опанування словникового запасу.

Питаннями, пов’язаними з вивченням іноземцями лексики (проблема відбору лексики, особливості її засвоєння, розробка методики тощо), займалися такі науковці, як Т.М. Баляхіна, В.Н. Вагнер, А.Ф. Колеснікова, В.В. Морковкін, В.І. Половнікова та ін. Серед сучасних досліджень можна назвати розробки Є.П. Беляєвої [3], М.В. Єфімової [5], Н.Ю. Ніколаєвої [10], дисертаційні роботи О.А. Лазаревої [8] та О.Н. Шамова [19]. Розвитку та формуванню лексичних навичок на початковому етапі навчання РЯІ присвячено статті О.Н. Скварчі [12], Л.В. Тимохіної [14] та ін.

На нашу думку, використання основних принципів КС (ототожнення значення та знання; категоризація інформації; використання засобів та прийомів структуризації цієї інформації; орієнтування на пояснення, тлумачення) у практиці викладання РЯІ може відіграти значну роль у прискоренні та підвищенні якості навчання. Ці принципи допоможуть розвинути мобільність та контролювати доречність уживання лексичного матеріалу, позитивно вплинуть на процес та ефективність його запам'ятовування, регулюватимуть збалансованість лексичних та граматичних знань і навичок, зможуть контролювати та за необхідності коректувати оперування лексикою для створення власних мовленнєвих текстів.

Мета статті – висвітлити головні принципи КС та стадії засвоєння лексичного матеріалу на етапі довузівської підготовки, спираючись на когнітивний підхід показати аспекти вирішення основних проблем, пов'язаних із вивченням нової лексики.

(1) Проблема мінімізації лексики. Дозування та відбір лексичного матеріалу повинні спиратися на принцип застосовування слів, багатозначність, частотність їх використання, актуальність та навчально-методичну доцільність. Студентам рекомендується записувати нові слова в індивідуальний “навчальний словник” [12], додаючи деякі позначки, що характеризують це слово, – таким чином у студента буде формуватися уявлення про системність та цілісність лексики, взаємозв'язок лексичних одиниць.

(2) Проблема семантизації. Прийоми пояснення слів при їх презентації дуже різні: переклад на рідну мову (або мову-посередник); використання наочності (малюнки, предмети, міміка, жестикулювання тощо); пояснення за допомогою контексту тощо. Важливо, що ці прийоми апелюють до емоційної, чуттєвої сторони формування когнітивного образу слова та оптимізують процес запам'ятовування.

На початковому етапі навчання для студентів-іноземців є важливою інтеріоризація – “входження” у мову, яке можна порівняти з вивченням мови дитиною: “знаючи назву якоїсь речі, ми одержуємо уявлення про її роль та функції” [17: 79]. Труднощі вивчення мови для іноземного студента пов'язані не тільки та не стільки з вимовлянням (акустично-фонетичний аспект), скільки із зіткненням з іншим мовним мисленням, чужою мовною картиною: принципи категоризації дійсності у кожній

нації самобутні й отримують своє специфічне вираження як в лексичі, так і в граматиці – “вивчаючи іноземні слова, людина ніби видобуває шматочки мозаїки з ще невідомого їй малюнку та намагається сполучити їх з картиною світу, заданою рідною мовою” [17: 77].

Отже, для успішного навчання було б дуже корисно давати іноземним студентам не лише тлумачення, але й етимологію нових слів, тобто наближати їх до “глибинної семантики”, до осмислення внутрішньої форми. Такий підхід буде спрямовувати студента на лексичне “передбачення”, “випередження”; розвиватиме “почуття мови” та “мовну кмітливість” (так, запам’ятавши значення слова “нож”, ймовірно, студент дуже легко здогадається про значення слова “ножниці”). Крім цього, у студентів активізується потенційний словник, який впливає на розширення пасивного словникового запасу (лексичні одиниці, значення яких знаходять за аналогією з рідною мовою, за контекстом та ін.).

О.А.Лазарева, наприклад, пропонує використовувати в процесі вивчення російської мови іноземцями лексичне підґрунтя, яке має трьохрівневу структуру (елементарне, системне, концептуальне лексичне знання); відбір лексичного матеріалу на основі його лінгвокогнітивної мінімізації; лінгвокогнітивні прийоми семантизації лексики; засвоєння лексики на базі трьохрівневої системи вправ з використанням відповідних зошитів з лексики [8].

(3) Закріплення (контроль розуміння). Запам’ятовування та активізація нової лексики повинні здійснюватися в процесі спілкування (мікродіалоги, питання-відповідь, ситуативні завдання, створення за допомогою вчителя лексико-семантичних гнізд слів, лексичних полів, асоціограм тощо). На етапі довузівської підготовки іноземних студентів, тобто на етапі знайомства з новою мовою та початку процесу її засвоєння “живе мовлення” є дуже важливим: “перший етап включає опанування студентами-іноземцями структурно-семантичних зв’язків мови, що вивчається. Цей процес здійснюється не у статичі, абстрагованій від функціонуючої динаміки мовної системи, а в параметрах системоутворюючої функції мови, спрямованої на вирішення комунікативних та когнітивних завдань <...> формований у когнітивній свідомості учнів структурно-системний образ російської мови являє собою, по-перше, набір різнорівневих мовних одиниць, по-друге, набір правил, “програм”, за якими ці одиниці

функціонують. Функціонування ж одиниць здійснюється у процесі мовленнєвої діяльності” [б: 338].

Закріплюють нову лексику також використовуючи аналіз словотворення, підбір однокореневих слів, пошук синонімів та антонімів або узагальнюючого поняття до сукупності даних слів – це впливає на розвиток мислення студентів, стимулює їхню пошукову діяльність. Доцільним є комбіноване закріплення: як для продуктивних лексичних навичок (мовлення та письмо), так і для рецептивних (аудіювання та читання).

Таким чином, ми вважаємо доцільними методи ознайомлення з новою лексикою та закріплення нового лексичного матеріалу, що відповідають когнітивно-семантичним принципам.

По-перше, це впровадження “лексикографічного” методу. Так, словник для студентів найчастіше складається з трьох колонок: слово російською мовою, слово – англійською та слово – рідною для студента мовою (арабською, китайською тощо). Цю звичну “тріаду” можна розширити, даючи не ізольоване слово, а слово в контексті лексико-семантичного поля, до якого воно належить (*учить-ученик-учитель-учебник*), при цьому переклад іншими мовами дається лише для одного зі слів, інші розташовуються в дужках. Корисно давати приклади найбільш поширених словосполучень, речень, у яких це слово може використовуватися. По-друге, метод “психоемоційного вектору”: заміна звичного алгоритму “слово-переклад” асоціативно-концептуальним “комплексом”, який супроводжує слово, висвітлюючи різні відтінки його значення (звертання до асоціограм, формування у свідомості “когнітивних малюнків”, використання дискурсивно-афективних, розмовно-конотативних слів, вигуків, імітація процесу живого спілкування). По-третє, “комунікативно-діяльний” метод: активне використання фреймів та скриптів у мовленнєвій практиці (ділова гра, ситуативно-тематична інтерпретація, проблемна ситуація).

Сформованість лексичних навичок у студента на початковому етапі буде мати величезний вплив на успішність подальшого навчання (побудова мовленнєвих висловлювань, розширення та систематизація словника тощо).

Когнітивний підхід дає можливість зробити процес вивчення лексики цікавим та результативним, допомагає сформувати не тільки

мовну, але й концептуальну картину світу, зробити студента гідним “компетентним” співрозмовником: “Активізація та розвиток когнітивних процесів, розвиток мовних та мовленнєвих здібностей за допомогою засобів навчальної дисципліни “іноземна мова” призводять до створення ще одного виду компетенції – лексичної (семантичної)” [19: 12].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Когнитивная семантика: миф или реальность? / Н.Ф. Алефиренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : vestnik.tspu.ru.
2. Баранов А.Н. Постулаты когнитивной семантики / А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1997. – Т. 56. – № 1. – С. 11–21.
3. Беляева Е.П. К проблеме когнитивного подхода в педагогической лексикографии [Электронный ресурс] / Беляева Е.П. – Режим доступа : www.gramota.net/materials/2/2008/1-1/7.html.
4. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам : пособие для учителя / Н.Д. Гальскова. – М. : АРКТИ, 2000. – С. 46.
5. Ефимова М.В. Формирование лексических навыков, основанное на когнитивном подходе [Электронный ресурс] / М.В. Ефимова. – Режим доступа : festival.1september.ru/articles/418983.
6. Игнатова И.Б. Коммуникативно-когнитивный подход к обучению иностранных студентов грамматическим основам РКИ [Электронный ресурс] / К.А. Виноградов, И.Б. Игнатова // IX Международная научная конференция “Русистика и современность” (Одеса, 2006) : материалы конференции. – Режим доступа : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mova/2007.../Mov12_75.html.
7. Киселёва С.В. Когнитивная лингвистика в русле парадигмы современных знаний [Электронный ресурс] / С.В. Киселёва // Диалог культур: Наука в обществе знания : сб. науч. тр. междунар. науч.-практ. конф. – 2010. – С. 199–201. – Режим доступа : www.hse.ru/pubs/share/direct/document.
8. Лазарева О.А. Лингвокогнитивная концепция обучения иностранцев русской лексике : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук. – СПб., 2012 [Электронный ресурс] / О.А. Лазарева. – Режим доступа: nauka-pedagogika.com/.../dissertaciya-lingvokognitivnaya-kontseptsiya.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В.А. Маслова. – Мн . : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.

10. Николаева Н.Ю. Условия развития “чувства языка” при обучении лексике на уроке иностранного языка [Электронный ресурс] / Н.Ю. Николаева. – Режим доступа : <http://www.lotime.ru/chyaz.html>.
11. Селиверстова О.Н. Когнитивная семантика на фоне общего развития лингвистической науки / О.Н. Селиверстова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6. – С. 12–26.
12. Скварча О.Н. Проблема и принципы отбора лексики при изучении РКИ на начальном этапе / О.Н. Скварча // Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Суми, 28–29 лютого 2012 р.). – Суми : СумДУ, 2012. – С. 83–87.
13. Скребцова Т.Г. Когнитивная лингвистика : курс лекций / Т.Г. Скребцова . – СПб. : Филол. фак-т СПбГУ, 2011. – 256 с.
14. Тимохина Л.В. Особенности усвоения иностранными студентами лексических единиц на начальном этапе обучения РКИ [Электронный ресурс] / Л.В.Тимохина. – Режим доступа : conf.tsu.tula.ru/files/sect_28_doc_35.doc.
15. Туралиева Н.Д. Системоцентричность когнитивной семантики [Электронный ресурс] / Н.Д. Туралиева. – Режим доступа: <arch.kyulibnet.kg/uploads/ст%20туралиева%20н.д..pdf>.
16. Федюченко Л.Г. Общие положения когнитивной семантики [Электронный ресурс] / Л.Г. Федюченко. – Режим доступа : <frgf.utmn.ru/last/No20/text09.htm>.
17. Филиппова М.М. Взаимосвязь языка и мышления и изучение иностранного языка / М.М. Филиппова // Филологические науки. – 2010. – № 1. – С. 75–87.
18. Чернейко Л.О. Когнитивная семантика (слово в языке и речи) [Электронный ресурс] / Л.О. Чернейко. – Режим доступа: <www.philol.msu.ru/data/magistracy/fca/016.pdf>.
19. Шамов А.Н. Когнитивный подход к обучению лексике: моделирование и реализация : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук / А.Н. Шамов. – Тамбов, 2005. – С. 12.